

شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ و مدیریت جهادی در حوزه کسب و کار (با تأکید بر پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی)

محمد رضا سلطانی*

چکیده:

حوزه کسب و کار، از جمله حوزه‌های مهم و مطرح دنیاست و موتور محرک اقتصاد هر کشور محسوب می‌شود. برخورداری نظام جمهوری اسلامی ایران از یک نظام کسب و کار و اقتصاد اثربخش و کارآمد، مستلزم تلازم با فرهنگ و ارزش‌هایی است که با ماهیت شریعت اسلام سازگار و همسو باشد. این تحقیق با هدف شناسایی مؤلفه‌های ارزشی در کسب و کار و عرصه عملیات اقتصادی انجام می‌شود. به منظور نیل به هدف تعیین شده ضمن مرور مبانی نظری و پایه تحقیق، مبانی دینی (آیات قرآن کریم، احادیث و روایات، بیانات امام خمینی رحمته الله علیه) و سخنان و تدابیر مقام معظم رهبری مدظله العالی) بررسی و کنکاش شد. تحقیق حاضر به لحاظ نوع تحقیق، در زمره تحقیقات کاربردی به شمار می‌رود و از حیث ماهیت، تحقیق توصیفی-کیفی است که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی، اطلاعات مورد نیاز، جمع‌آوری و تحلیل گردید.

در این تحقیق مؤلفه‌ها و شاخص‌های مستخرج از مبانی دینی در ارتباط با موضوعات اقتصاد و کسب و کار، در دو بعد عمومی و اختصاصی و متناسب با دو بعد کلی در زیرشاخه‌های وابسته به هر کدام، دسته‌بندی شدند. در نهایت شاخص‌های مدیریت جهادی ۲۴ مورد، مؤلفه‌ها و معیارهای استخراج شده از آیات قرآن کریم و روایات و احادیث در بعد عمومی حوزه کسب و کار، ۵۳ مؤلفه و در بعد تخصصی و حرفه‌ای کسب و کار ۵۸ مؤلفه می‌باشد و مؤلفه‌های ناظر بر اقتصاد مقاومتی مستخرج از بیانات مقام معظم رهبری مدظل العالی، ۲۶ مورد می‌باشد. واژگان کلیدی: مدیریت جهادی، فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، کسب و کار، اقتصاد مقاومتی.

مقدمه

برخورداری سازمان‌ها از اثربخشی و کارآمدی لازم به فرهنگ و مدیریت جهادی نیاز دارد که با ماهیت اسلامی انقلاب، هماهنگ و همسو باشد و مدیران و کارکنان آن نیز از شایستگی‌ها و قابلیت‌های لازم برخوردار باشند. این شایستگی‌ها باید به گونه‌ای در سطح مدیران و کارکنان درونی و نهادینه گردد، تا آنها بتوانند فضای اسلامی را در همه سطوح ساحت‌های فردی و سازمانی، عینیت بخشند. نیک پیداست زمانی می‌توان مدعی شد یک تحقیق علمی از جامعیت لازم برخوردار است که تمامی ابعاد و زوایای موضوع را در نظر گرفته و از منظرهای مختلف و با استفاده و از روش‌های متناسب، تحقیق را دنبال کند و عوامل اصلی مؤثر و مداخله‌گر در تحقیق را مطالعه، بررسی و مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. در بسیاری از پژوهش‌ها، مطالعه و بررسی مبانی و منابع دینی، نه تنها کمک شایانی به توسعه دامنه تحقیق و اعتبار علمی آن می‌نماید، بلکه جزو مبانی اصلی تحقیق محسوب شده و گریز و گزیری از آن نیست.

در خصوص اهمیت منابع دینی (آیات کلام‌الله مجید، احادیث منویات حضرت امام خمینی علیه السلام و سخنان و تدابیر مقام معظم رهبری مدظله‌العالی) در فرایند تحقیق، می‌توان مدعی شد که این مبانی و منابع، پایه اساسی و سنگ بنای فرایند تحقیقات علمی می‌باشد. از سوی دیگر نپرداختن به این منابع، یک خلأ جدی ایجاد می‌کند و تحقیق را از اعتبار اصلی خود که همانا توجه به ارزش‌ها و مبانی دینی است، ساقط می‌کند و در این صورت است که تحقیق از جامعیت لازم از یک سو و مبتنی نبودن بر مبانی دینی، رنج خواهد برد.

بنگاه‌های اقتصادی، مؤسسات و سازمان‌هایی هستند که دارای مأموریت‌های متنوع و پیچیده‌ای بوده و تنوع و محتوای محصولات این بنگاه‌ها به‌طور مرتب در حال افزایش می‌باشد و مرزهای آن در سراسر کشور گسترانیده می‌شود. مدیران برای تصمیم‌گیری در مدیریت اثربخش نظام اقتصادی و ایجاد راهبردهای اثربخش ضمن نیازمند بودن به تفکر راهبردی لازم است تا با تکیه بر ارزش‌های اسلامی، محیطی معنوی را نیز برای کارکنان خود رقم بزنند.

مسئله تحقیق حاضر این است که با وجود آیات و روایات عدیده و نیز توصیه‌ها و تدابیر امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در رابطه با ویژگی‌ها، شرایط، خصایص، معیارها و شاخص‌های مورد انتظار مدیران، کارگزاران و کارکنان سازمان‌ها و ادارات در حکومت و نظام اسلامی از یک سو و ویژگی‌های مطلوب سازمان‌ها، مؤسسات و بنگاه‌های اقتصادی و مالی از منظر اسلام، به این آموزه‌ها، کمتر توجه می‌شود. بنابراین سؤال اصلی تحقیق حاضر این است: فرهنگ اسلامی و ارزش‌های دینی که می‌تواند بر نظام اقتصادی ما حاکم باشد، کدامند و چگونه می‌توان مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی را از بین آنها استخراج کرد؟

تعریف مفاهیم اصلی تحقیق:

فرهنگ: "عبارت است از مجموعه پیچیده‌ای از علوم، دانش‌ها، هنرها، افکار، اعتقادات، قوانین و مقررات، آداب و رسوم، سنت‌ها و به‌طور خلاصه کلیه آموخته‌ها و عاداتی که یک انسان به‌عنوان عضو جامعه اخذ می‌کند" (ایرانی‌زاده، ۱۳۷۷، ص ۲).

معنویت: "معنویت، نیرویی روح‌بخش و انگیزاننده زندگی است، انرژی که الهام‌بخش فرد به سمت و سوی فرجامی معین یا هدفی به سوی ورای فردیت می‌باشد" (خانباشی و ابطحی، ۱۳۸۸، ص ۱۴۱). //در منابع نیست //

اقتصاد: اقتصاد را در لغت‌نامه‌ها، به میانه راه رفتن، میانجی نگهداشتن، قصد، میانه‌روی در هر کاری معنا کرده‌اند. واژه «اقتصاد» (Economics) از دو کلمه یونانی «اویکوس» (Oikos) به معنای «خانه» و «نمین» (Nemin) به معنای «اداره کردن» تشکیل شده است؛ این واژه به معنای لغوی «تدبیر منزل» یا «اداره کردن خانه» است. اقتصاد، از ریشه «قصد» و به معنای «اعتدال و میانه‌روی» و «استقامت در راه»، است. اقتصاد از ماده قصد است و قصد به معنای عدل، ضد افراط، در هزینه‌ها میانگین رفتار کردن (نه اسراف و نه تقتیر)، اعتماد کردن، راست بودن راه، آهنگ نمودن، به حدّ وسط راضی شدن، مستوی راه رفتن، نیکی کردن، واضح بیان کردن است.

کسب و کار: فعالیت‌های دادوستدی که با هدف کسب سود و توأم با ریسک و نبود اطمینان، صورت می‌گیرد. این فعالیت‌ها ممکن است در انواع، سطوح و قالب‌هایی همچون خانگی، روستایی، شهری، کشور، بین‌المللی، اینترنتی، خصوصی، تعاونی یا دولتی، بزرگ یا کوچک و... باشد.

اقتصاد مقاومتی: اقتصادی که پایه‌های آن براساس درون‌زایی و برون‌نگری، حرکت جهادی، اشتغال‌زایی و میدان دادن به سرمایه‌های مردم، همفکری در زمینه تولید و رفع موانع آن، حمایت از کارآفرینی و کارآفرینان، تشویق سرمایه‌گذاری سالم و مبارزه با فساد اقتصادی استوار باشد.

اقتصاد اسلامی: اسلام، دین کاملی است و برای همه ابعاد زندگی انسان، برنامه و دستورالعمل‌های لازم را ارائه کرده است؛ به صورتی که هر فرد با عمل به این دستورات، به سعادت دنیوی و اخروی خواهد رسید. آموزه‌های اسلام، نه تنها به اقتصاد، رنگ و بویی خدایی می‌بخشد، بلکه سیر و سلوک بندگی را متأثر از اقتصاد می‌داند. دستورات اسلام، نیازهای آدمی را در همه جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، خانوادگی، اجتماعی و سیاسی برآورده می‌سازد. این دستورها، هم معیشت‌گرا هستند و هم معنویت‌گرا، هم دنیانگر هستند و هم آخرت‌نگر. بر این اساس، اقتصاد اسلامی دارای ویژگی‌هایی بنیادی و منحصر به فردی است که در واقع، وجوه تمایزات اقتصاد اسلامی از اقتصاد غیراسلامی است (چپرا، ۱۳۸۵).

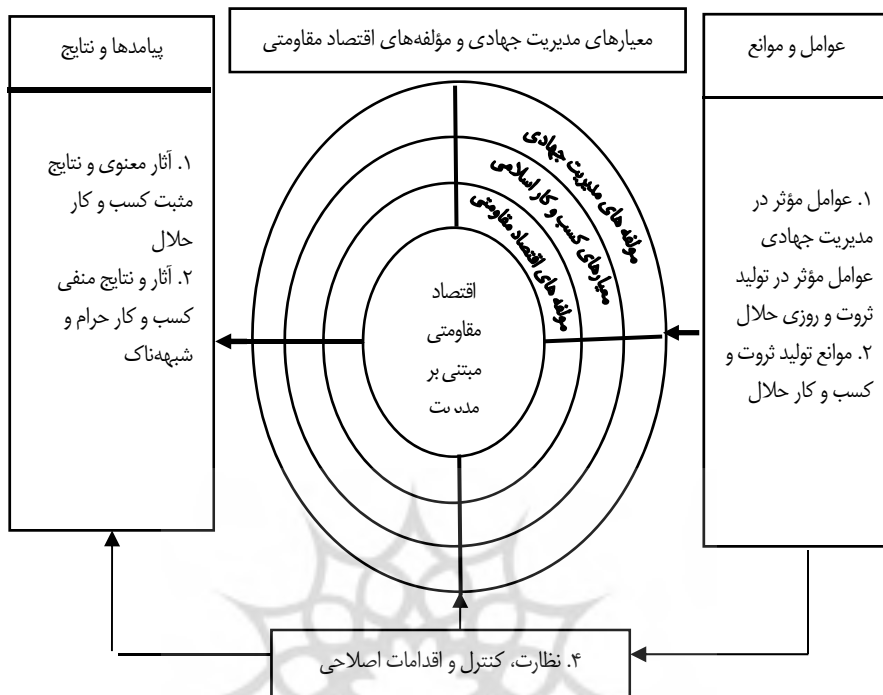
مدیریت جهادی: مدیریت جهادی را می‌توان عمل، فراگرد، پیامد یا حالتی دانست که برای تعالی

انسان‌ها پدید می‌آید و این به معنی رشد، متحول کردن، استفاده از فرصت‌ها، برتری بخشیدن یا بالا بردن امور انسانی است. مدیریت جهادی در حکم الگوی مطلوب مدیریتی برای نظام اسلامی است؛ الگویی که توان لازم تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی را دارد و واجد آن توانایی‌ها و ارزش‌هایی است که از هر نظام مدیریتی کارآمد اسلامی انتظار می‌رود (سلطانی، ۱۳۹۳).

مدیریت جهادی از طریق تلفیق سرمایه‌های جانی و انسانی و پشتیبانی نهادی با تجدید در ساختارهای اجتماعی موجب خلق ظرفیت‌ها و فرصت‌های جدید می‌شود. عوامل موفقیت مدیریت جهادی، بلوغ روحی، شایستگی، توانایی تشخیص نیاز، لیاقت اداره کارها و استفاده و بهره‌برداری درست از امکانات در جهت توسعه سرمایه‌های اجتماعی است. مدیریت جهادی به این مهم توجه دارد و از آن در جهت رشد مادی و معنوی کرامت و شخصیت انسان‌ها و تولید سرمایه اجتماعی استفاده می‌کند (مقنی‌زاده، ۱۳۷۷).

معرفی چارچوب مفهومی تحقیق

با کنکاش در منابع و مبانی دینی (آیات، روایات و سخنان امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری مدظله‌العالی) به منظور انجام این تحقیق، مجموعه ارزش‌های اسلامی که لازم است در تمامی سازمان‌های نظام اسلامی به‌طور اعم و در مؤسسات و نگاه‌های مالی اقتصادی، به‌طور اخص حاکم باشد، شناسایی و دسته‌بندی خواهد شد. از این‌رو الگوی مفهومی تحقیق که مشتمل بر سه بخش اصلی: ۱. معیارها و شاخص‌ها؛ ۲. عوامل و موانع؛ ۳. نتایج و پیامدها، است ارائه می‌شود.

نمودار (۱) مدل مفهومی: معیارهای اقتصاد مقاومتی و مدیریت جهادی، عوامل و پیامدها

نوع و روش تحقیق

تحقیق حاضر از جهت هدف، ذیل تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد و به لحاظ ماهیت، در زمره تحقیقات توصیفی-کیفی دسته‌بندی می‌شود که با مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی، نسبت به جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات اقدام شده است. به لحاظ قلمرو تحقیق نیز به لحاظ بین رشته‌ای بودن موضوع تحقیق، در قالب مطالعات علوم انسانی و اقتصاد اسلامی، قرار دارد. در این تحقیق مؤلفه‌ها و شاخص‌های مستخرج از آیات و روایات مرتبط با فرهنگ و ارزش‌های حاکم در سازمان‌های نظام اسلامی و بنگاه‌های کسب و کار و مؤسسات اقتصادی، در دو بعد فرهنگ و ارزش‌های عمومی و ارزش‌های اختصاصی دسته‌بندی گردیده است. در بخش مربوط به مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی نیز دیدگاه‌های مقام معظم رهبری مدظله‌العالی مرور گردید.

بحث و تحلیل یافته‌های تحقیق

الف) مدیریت جهادی

مدیریت جهادی از طریق تلفیق سرمایه‌های جانی و انسانی و پشتیبانی نهادی با تجدید در ساختارهای اجتماعی موجب خلق ظرفیت‌ها و فرصت‌های جدید می‌شود. عوامل موفقیت مدیریت جهادی، بلوغ روحی، شایستگی، توانایی تشخیص نیاز، لیاقت اداره کارها و استفاده و بهره‌برداری درست از امکانات در جهت توسعه سرمایه‌های اجتماعی است. مدیریت جهادی به این مهم توجه دارد و از آن در جهت رشد مادی و معنوی کرامت و شخصیت انسان‌ها و تولید سرمایه اجتماعی استفاده می‌کند (مقنی‌زاده، ۱۳۷۷).

رهبر معظم انقلاب اسلامی مدظله‌العالی در دیدار رئیس و اعضای شورای اسلامی، شهردار، معاونان و شهرداران مناطق مختلف تهران تأکید کردند: «در اداره کلانشهر تهران و همچنین در اداره کشور باید روحیه خدمت به مردم با نیت خدایی و با تکیه بر علم و درایت یا همان روحیه مدیریت جهادی حاکم باشد تا بتوان از مشکلات عبور کرد و به پیش رفت».

در نتیجه ایشان سه ویژگی را برای مدیریت جهادی برشمرده‌اند (بخشایش، ۱۳۹۵):

۱. خدمت به مردم؛

۲. نیت خدایی (خلوص)؛

۳. تکیه بر علم.

همچنین رهبر معظم انقلاب در بیاناتی دیگر ویژگی‌های روحیه جهادی را این‌گونه تبیین کرده‌اند:

۱. کار برای خدا؛

۲. کار با جدیت؛

۳. کار به صورت خستگی‌ناپذیر، نه به‌عنوان اسقاط تکلیف.^۱

و ایشان در جمع استادان دانشگاه‌ها مدیریت جهادی را وظیفه دانشگاه‌ها می‌داند و آن را این‌گونه تشریح می‌کنند:

«اینجا آن مدیریت جهادی که ما عرض کردیم، معنا می‌یابد. چون جهاد عبارت است از تلاشی که در مقابل یک دشمنی ای انجام می‌گیرد؛ هر جور تلاشی جهاد نیست. جهاد عبارت است از آن تلاشی که در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل صورت می‌گیرد؛ این جهاد است. آن وقت معنای مدیریت جهادی در اینجا این است که توجه بکنید که حرکت علمی کشور و نهضت علمی کشور و پیشرفت علمی کشور مواجه است با یک چالش خصمانه، که در مقابل این

۱. بیانات در جمع کارکنان صنعت نفت عسلویه. // در منابع نیست //

چالش خصمانه شما که مدیریت، شما که استادی، شما که دانشجو هستید، باید بایستید؛ این شد حرکت جهادی و مدیریت دستگاه؛ چه مدیریت دانشگاه، چه مدیریت وزارت، چه مدیریت هر بخشی از بخش‌های گوناگون این عرصه عظیم، خواهد شد مدیریت جهادی» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با استاتید دانشگاه ۱۳۹۳/۴/۱۱).

به‌رغم تأکیدهای مکرر مقام معظم رهبری مدظله‌العالی مبنی بر اجرا و نهادینه‌سازی فرهنگ و مدیریت جهادی به‌عنوان بهترین الگوی مدیریتی، متأسفانه تمامی شواهد گویای آن است که احیای این فرهنگ و شیوه مدیریتی مورد اهتمام جدی سایر تصمیم‌گیرندگان، برنامه‌ریزان و مدیران ارشد نظام جمهوری اسلامی قرار نگرفته است؛ با وجود این، عمیقاً بر این باوریم که هرچا تحولی بنیادین و دستاورد قابل توجهی در کشور به دست می‌آید در سایه فرهنگ و مدیریت جهادی و انقلابی است. برای مدیریت جهادی شاخص‌های متعددی بیان شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود (سلطانی، ۱۳۹۳).

۱. دین‌محوری و کار برای رضایت خداوند متعال به‌عنوان محور اصلی تفکر مدیران و کارکنان؛
۲. آرمان‌گرایی، ولایت‌مداری و پیروی از رهبری در تمامی سطوح سازمانی؛
۳. انعطاف‌پذیری و سازگار نمودن روش‌های کار با توجه به مقتضیات زمان؛
۴. پیشتازی در ارائه افکار نو و اجرای طرح‌های بزرگ؛
۵. استقبال از مسئولیت‌های مهم، حیاتی و خطیر؛
۶. تلاش در جهت حفظ و تداوم دستاوردهای انقلاب اسلامی؛
۷. نوگرایی و استقبال از افکار نو و طرح‌های جدید و چالشی؛
۸. پاسخ به نیازهای جامعه و سازگاری مستمر با نیازهای در حال تحول؛
۹. ساختار غیرمتمرکز تصمیم‌گیری و توجه به اصل شوری؛
۱۰. شناسایی و استفاده صحیح از حداکثر ظرفیت‌ها و توانمندی‌های سازمان‌ها؛
۱۱. سرعت عمل لازم در حل و فصل مسائل و مشکلات ارباب رجوع و ذی‌نفعان؛
۱۲. پرهیز از هرگونه شتابزدگی در تصمیمات کلان؛
۱۳. بهره‌گیری صحیح و مناسب از منابع سازمانی؛
۱۴. افزایش ساعات بهره‌وری کار در تمامی سطوح سازمان؛
۱۵. حاکمیت سبک رهبری مبتنی بر جنبه هدایت، حمایت و واگذاری اختیار؛
۱۶. ادای وظیفه مبتنی بر مدیریت جهادی، داوطلبانه و ایثارگرانه؛
۱۷. برقراری روابط عاطفی و صمیمی با کارکنان فعالیت‌های رسمی؛
۱۸. اهتمام به قناعت، ساده‌زیستی شخصی و سازمانی، صرفه‌جویی و امانتداری؛

۱۹. دشمن شناسی و جهاد فی سبیل الله و مبارزه با دشمنان داخلی و بیرونی؛
۲۰. کارآفرینی، خودجوشی، تحول، پیش‌روندگی و پیش‌برندگی؛
۲۱. فرهنگ‌سازی، ترویج و انتقال ارزش‌ها و نمادهای اسلامی به نسل‌های بعدی سازمان و جامعه؛
۲۲. تناسب، تجانس، رشد و همگرایی با حرکت و تکامل انقلاب؛
۲۳. مسئولیت اجتماعی و پاسخ‌گو بودن به نیازهای اساسی و حیاتی جامعه؛
۲۴. دانش‌محوری، یادگیرندگی و یاددهندگی.

ب) تبیین ارزش‌های مرتبط با حوزه حرفه‌ای کسب و کار (مستخرج از آیات و روایات)

دستیابی به اقتصاد مقاومتی در درجه اول در سایه یک اقتصاد سالم و مناسبات و مراودات مالی-اقتصادی مبتنی بر شریعت اسلامی ممکن است و در درجه دوم لحاظ کردن سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله‌العالی است. به همین منظور ابتدا به نمونه‌ها و فرازهایی از آداب، معیارها و شرایطی که از منظر آیات قرآن کریم و روایات وارده از حضرات معصومان (علیهم‌السلام) در فرایند معاملات و مراودات مالی اقتصادی باید مراعات و به آن توجه شود، ذیل سرفصل‌های زیر ارائه می‌گردد:

۱. آداب کسب و کار؛
  ۲. عوامل ارزشی مؤثر در تولید ثروت و معاملات اقتصادی؛
  ۳. موانع جلب سرمایه و رزق حلال؛
  ۴. آثار و برکات معنوی کسب و کار و معاملات اقتصادی حلال؛
  ۵. پیامدهای منفی نبود اهتمام به کسب و کار حلال.
- در ادامه نیز دیدگاه‌های مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در رابطه با اقتصاد مقاومتی تبیین می‌شود.

۱. آداب کسب و کار

- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال یکدیگر را به ناحق مخورید مگر آنکه تجارتی باشد که هر دو طرف بدان رضایت داده باشند و یکدیگر را مکشید. هر آینه خدا با شما مهربان است» (نساء، ۲۹).
- «وَقَدْ قَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ كَثِيرٍ بِيَاعِ الْأَكْسِيَّةِ: إِنِّي قَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَدَعَ السُّوقَ وَفِي يَدِي شَيْءٌ - إِذْ ذُنُ يَسْتَقُطُّ رَأْيِكَ وَلَا يَسْتَعَانَ بِكَ عَلِيٌّ شَيْءٌ؛ امام صادق (علیه‌السلام) - وقتی معاذ بن کثیر جامه فروش به ایشان عرض کرد: من برای خود ثروتی دارم و تصمیم دارم بازار را رها کنم - فرمود:

در این صورت، نظرت از اعتبار می‌افتد و در هیچ چیز از تو کمک گرفته نمی‌شود» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۱۴۹، ح ۱۰).

• «یا مَعَشَرَ التَّجَارِ، قَدِّمُوا الِاسْتِخَارَةَ، وَتَبَرَّكُوا بِالسُّهُولَةِ، وَاقْتَرِبُوا مِنَ الْمُتَبَاعِينَ، وَتَرَبَّنُوا بِالْحِلْمِ، وَتَنَاهَاوْا عَنِ الِیَمِینِ، وَجَانِبِوْا الْکَذِبَ، وَتَخَافُوا (تَجَافَوْا) عَنِ الظُّلْمِ، وَأَنْصِفُوا الْمَظْلُومِیْنَ، وَلَا تَقْرَبُوا الرِّبَا، وَأَوْفُوا الْکَیْلَ وَالْمِیزَانَ، وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیَاءَهُمْ، وَلَا تَعْتَسُوا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِیْنَ؛ امام علی (علیه السلام): ای جماعت تاجران! پیش از شروع کسب و کار از خداوند طلب خیر کنید و با آسان‌گیری در معامله برکت جوید، به خریداران نزدیک شوید، به زیور بردباری آراسته شوید، از قسم خوردن بپرهیزید، از دروغ گفتن دوری کنید، از ستم کردن و اجحاف بترسید، با مظلومان به انصاف و عدالت رفتار کنید و پیرامون ربا نگردید، و پیمانانه و ترازو را کامل کنید و چیزی از حق مردم فرو نگذارید و در زمین (جامعه) به فساد مکوشید» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۸، ص ۵۴، ح ۱۰۰؛ حر عاملی، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۲۸۴، ح ۱).

• «إِنَّ أَطْيَبَ الْکَسْبِ کَسْبُ التَّجَارِ الذِّیْنَ إِذَا حَدَّثُوا لَمْ یَکْذِبُوا، وَإِذَا ائْتَمُّنَا لَمْ یُخُونُوا، وَإِذَا وَعَدُوا لَمْ یُخْلِفُوا، وَإِذَا اشْتَرَوْا لَمْ یُدْمُوا، وَإِذَا بَاعُوا لَمْ یَطْرُوا، وَإِذَا کَانَ عَلَیْهِمْ لَمْ یَمْطُلُوا، وَإِذَا کَانَ لَهُمْ لَمْ یَعْسِرُوا؛ پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله): همانا پاکیزه‌ترین درآمد، درآمد بازرگانانی است که چون سخنی گویند دروغ نگویند و هرگاه امانتی به آنها سپرده شود، خیانت نکنند و هرگاه وعده دهند، خلف وعده نکنند و وقتی چیزی می‌خرند، از آن نکوهش نکنند و وقتی چیزی می‌فروشند، تعریف و تبلیغ نکنند و هرگاه بدهکارند [در پرداخت بدهی خود]، تعلل نورزند و هرگاه طلبکار باشند [برای گرفتن طلب خود]، فشار نیاورند» (متقی‌هندی، ۱۳۷۷، ح ۹۳۴۰ و ۹۳۴۱).

• «كُلُّ ذِي صِنَاعَةٍ مُضْطَرٌّ إِلَى ثَلَاثِ خِلَالٍ يَجْتَلِبُ بِهَا الْمَكْسَبَ وَهُوَ: أَنْ يَكُونَ حَادِقًا بِعَمَلِهِ، مُؤَدِّيًّا لِلْأَمَانَةِ فِيهِ، مُسْتَمِيلًا لِمَنْ اسْتَعْمَلَهُ؛ امام صادق (علیه السلام): هر صنعتگری برای جلب مشتری ناگزیر از داشتن سه خصلت است: در کارش مهارت داشته باشد، در کارش امانتدار باشد و رضایت خاطر کسی را که به او سفارش کار داده است، به دست آورد» (ابن شعبه حرانی، ص ۳۲۲).

• «مَنْ أَقْرَضَ مَلْهُوفًا فَأَحْسَنَ طَلِيبَتَهُ اسْتَأْنَفَ الْعَمَلَ وَأَعْطَاةَ اللَّهِ بِكُلِّ دِرْهَمٍ أَلْفَ قِنْطَارٍ مِنْ لِحْتَةٍ؛ پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله): هرکس به اندوهگینی [که مالش را از دست داده] وام دهد و در پس گرفتن آن مراعات کند، عمل را از نو شروع کرده است (گناهانش پاک شده) و خداوند به ازای هر درهم، هزار قنطار (صد رطل) از [درهم] بهشت به او عطا کند» (ابن بابویه، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۳۴۱).

• «وَبَا قَوْمٍ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیَاءَهُمْ؛ و ای قوم من! پیمانانه و وزن را با عدالت، تمام دهید و بر اشیاء (و اجناس) مردم، عیب نگذارید و از حق آنان نگاهید» (هود، ۸۵).

- «وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ؛ و هنگامی که پیمانہ می‌کنید، حق پیمانہ را ادا کنید و با ترازوی درست وزن کنید» (اسراء، ۳۵).
- رسول خدا ﷺ: «لَا تَزُولُ قَدَمُ عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ جَسَدِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ وَعَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ مَالِهِ مِمَّا اكْتَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ وَعَنْ حُبِّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ؛ در روز قیامت، قدم بنده‌ای از جای اولیہ برداشته نمی‌شود تا اینکه چهار چیز از او سؤال شود: از جسمش در چه راه یا جایی آن را فرسوده است، از عمرش در چه نابودش کرده است، از مالش که از کجا کسب و در چه راهی خرج کرده است، و از محبت ما اهل بیت» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۰، ص ۱۱).
- و نیز آن حضرت ﷺ خطاب به ابوذر: «يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ لَمْ يَبَالِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَ الْمَالَ لَمْ يَبَالِ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ مِنْ أَيْنَ أَدْخَلَهُ النَّارَ؛ ای اباذر کسی که باکش نباشد از کجا مال به دست آورده خدا هم باکی ندارد که از کجا او را وارد آتش کند» (همان، ج ۷۴، ص ۸۸).
- «وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا؛ و حال آنکه خدا داد و ستد را حلال، و ربا را حرام گردانیده است» (بقره، ۲۷۵).
- امام صادق (علیه السلام) فرمود: «إِنَّ مِنْ فَنَاءِ الْمُسْلِمِينَ وَ فَنَاءِ الْإِسْلَامِ أَنْ تَصِيرَ الْأَمْوَالُ عِنْدَ مَنْ لَا يَعْرِفُ الْحَقَّ، وَ لَا يَضَعُ فِيهَا الْمَعْرُوفَ؛ نابودی مسلمین و اسلام هنگامی است که زمام امور اقتصادی جامعه به کسی سپرده شود که حق و حلال و حرام را نمی‌شناسد و راه درست به‌کارگیری اقتصادی را نمی‌داند» (محدث نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۲، ص ۳۹۹).
- امام باقر (علیه السلام) از رسول خدا ﷺ نقل می‌کند: «الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْحَلَالِ؛ عبادت هفتاد جزء دارد که بهترین آن، کار و تلاش در جهت به دست آوردن روزی حلال است» (حر عاملی، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۱۱).
- پیامبر ﷺ فرمود: «طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؛ طلب روزی حلال، بر هر مرد و زن واجب است» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۹، ص ۱۰۰).
- امام علی (علیه السلام) فرمود: «مَنْ تَوَفَّقَ الْمَرْءُ اكْتِسَابُهُ الْمَالَ مِنْ جِلَّةٍ؛ از توفیقات انسان این است که مال را از راه حلال کسب نماید» (محدث نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۳، ص ۶۶).
- ابان بن تغلب می‌گوید: از امام صادق (علیه السلام) درباره آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ» پرسیدم؟ امام فرمود: «الرُّزْقُ الْحَلَالُ؛ مقصود از طیبات، همان روزی حلال است» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۱، ص ۵۸).
- رسول خدا ﷺ فرمودند: «طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؛ کسب درآمد حلال بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۰، ص ۵۸).

- «قِيلَ لِسَلْمَانَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَخُبْرُ حَلَالٍ؛ بِهِ سَلْمَانٌ فَارْسِيٌّ كَفْتَهُ شَدُّ: بِرْتَرِينَ أَعْمَالٍ كَدَامَ اسْت؟ فَرَمُود: إِيْمَانٌ بِهٖ خَدَا وَ نَانٌ حَلَالٌ بِهٖ دَسْتُ أَوْرَدَن» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۰، ص ۱۷).
- «طُوبَى لِمَنْ اِكْتَسَبَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ مَالًا مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ؛ خُوشَا بِهٖ حَالُ كَسِيٍّ اَزْ مُؤْمِنِينَ كِهٖ مَالِيٍّ رَا اَزْ رَاهِ غَيْرِ گَنَاهِ وَ غَيْرِ حَرَامِ كَسْبِ نَمَائِد» (محدث نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۳، ص ۶۳).

۲. عوامل ارزشی مؤثر در تولید ثروت و معاملات اقتصادی

- حسن خلق و رفتار نیکو: «حَسَنُ الْخُلُقِ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ اِمَامُ صَادِقٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): خُوشْخُوبِيٍّ، رُوزِيٍّ رَا زِيَادَ مِي كِنْد» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۱، ص ۳۹۶، ح ۷۷).
- «إِنَّ الْبِرَّ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ اِمَامُ صَادِقٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): نِيكِيٍّ، رُوزِيٍّ رَا زِيَادَ مِي كِنْد» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۴، ص ۸۱، ح ۸۴)؛
- نرم‌خویی: «إِنَّ فِي الرِّفْقِ الرِّيَازَةَ وَالتَّوَكُّلَ، وَمَنْ يَحْرَمُ الرِّفْقَ يَحْرَمُ الْخَيْرَ؛ پِيَامِبِرِ خَدَا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): هِمَانَا دَرِ مَلَايِمَتِ، فَرْوَنِيٍّ وَ بَرَكَتِ اسْتِ وَ كَسِيٍّ كِهٖ اَزْ مَلَايِمَتِ مَحْرُومٌ بَاشَد، اَزْ خَيْرِ مَحْرُومٌ شُود» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۱۱۹، ح ۷)؛
- حسن نیت: «مَنْ حَسَنَتْ نِيَّتَهُ، زِيدَ فِي رِزْقِهِ؛ اِمَامُ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): هَرِ كِهٖ خُوشِ نِيَّتِ بَاشَد، رُوزِيٍّ اَشْ زِيَادَ شُود» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۲۱، ح ۱۸)؛
- صدقه و رفتار نیک: «اسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ؛ اِمَامُ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): بَا صَدَقَهٗ دَادَن، رُوزِيٍّ رَا فَرْوَدِ اَوْرِيد» (سیدرضی، ۱۳۸۵، حکمت ۱۳۷)؛
- امانتداری: «اسْتِعْمَالُ الْأَمَانَةِ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ اِمَامُ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): اِمَانَتِدَارِيٍّ، رُوزِيٍّ رَا مِي اَفْزَايِد» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۵، ص ۱۷۲، ح ۸)؛
- مساعدت مالی: «مُؤَاَسَاةُ الْأَخِ فِي اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ اِمَامُ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): كَمَكِ مَالِيٍّ كَرْدَنِ بِهٖ بَرَادَرِ دِينِيٍّ، رُوزِيٍّ رَا زِيَادَ مِي كِنْد» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۴، ص ۳۹۵، ح ۲۲)؛
- طهارت ظاهر و دائم الوضو بودن: «لَمَّا قِيلَ لَهُ: أَحِبُّ أَنْ يَوْسَعَ عَلَيَّ فَيَا الرِّزْقِ؟ -: ذُمَّ عَلِيَّ الطَّهَارَةَ يَوْسَعُ عَلَيَّ فِي الرِّزْقِ؛ پِيَامِبِرِ خَدَا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) - اَنگَاهِ كِهٖ بِهٖ ايشان عَرَضُ شُد: دُوسْتِ دَارَمِ رُوزِيٍّ اِمِ گَسْتَرَشِ يَابَد - فَرَمُود: پِيُوسْتَهٗ دَرِ حَالِ طَهَارَتِ بَاش، رُوزِيٍّ اَتِ گَسْتَرَشِ مِي يَابَد» (متقی نوری، ۱۳۷۷، ح ۴۴۱۵۴)؛
- نیت خیر: اِمَامُ عَلِيِّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): «وُصُولُ الْقَرَى إِلَى كُلِّ مَا يَبْتَغِيهِ مِنْ طَيِّبِ عَيْشِهِ وَ آمِنِ سِرِّيهِ وَ سَعَةِ رِزْقِهِ بِحُسْنِ نِيَّتِهِ وَ سَعَةِ خُلُقِهِ؛ اَدْمِيٍّ بَا نِيَّتِ خُوبِ وَ خُوشِ اِخْلَاقِيٍّ بِهٖ تَمَامِ اَنچَهٗ دَرِ جَسْتَجُويٍّ اَنِ اسْتِ، اَزْ زَنْدَگِيٍّ خُوشِ وَ اَمْنِيَّتِ مَحِيْطِ وَ وَسْعَتِ رُوزِيٍّ، دَسْتُ مِي يَابَد» (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۹۲، ح ۱۶۰۷).

۳. موانع جلب سرمایه و رزق حلال

- رعایت نکردن حقوق دیگران: «مَنْ حَبَسَ عَنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ شَيْئًا مِنْ حَقِّ حَرَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَرَكَةَ الرِّزْقِ إِلَّا أَنْ يَتُوبَ؛ پیامبر خدا ﷺ: هر که حقی از حقوق برادر مسلمان خود را از او دریغ و باز دارد، خداوند برکت روزی را بر او حرام گرداند مگر آنکه توبه کند» (صدوق، ص ۵۱۶، ح ۷۰۷).

- دروغگویی: «الْكَذِبُ يَنْقُصُ الرِّزْقَ؛ پیامبر خدا ﷺ: دروغ، روزی را کم می‌کند» (عبدالعظیم بن عبدالقوی، ۲۰۰۳، ج ۳، ص ۵۹۶، ح ۲۹).

«مَنْ عُرِفَ بِالْكَذِبِ قَلَّتِ الثِّقَةُ بِهِ، مَنْ تَجَنَّبَ الْكَذِبَ صُدِّقَتْ أَقْوَالُهُ؛ امام علی (علیه السلام): کسی که به دروغگویی شناخته شود اعتماد به او کم می‌شود و کسی که از دروغ اجتناب ورزد گفته‌هایش باور می‌شود» (آمدی، ۱۳۶۶، ح ۸۸۸۸ و ۹۱۸۱).

«اعْتِيَاذُ الْكَذِبِ يُوْرِثُ الْفَقْرَ؛ امام علی (علیه السلام): عادت به دروغگویی فقر می‌آورد» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۲، ص ۲۶۱، ح ۳۶)؛

- تبلی و سستی: «إِيَاكَ وَالْكَسَلَ وَالصَّبْحَ؛ فَإِنَّهُمَا يَمْتَعَانِكَ مِنْ حَقِّكَ مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ؛ امام صادق (علیه السلام) - خطاب به یکی از فرزندان خود- فرمود: از تبلی و بی‌حوصلگی بپرهیز؛ زیرا که این دو خصلت، تو را از بهره دنیا و آخرت باز می‌دارند» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۸۵، ح ۲)؛

- رشوه‌خواری: رسول الله ﷺ: «إِيَاكُمْ وَالرِّشْوَةَ فَإِنَّهَا مَحْضُ الْكُفْرِ، وَلَا يَشْمُ صَاحِبُ الرِّشْوَةِ رِيحَ الْجَنَّةِ؛ پیامبر خدا ﷺ: از رشوه گرفتن دوری کنید که آن کفر محض است و رشوه‌گیر بوی بهشت را استشمام نمی‌کند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴، ح ۱۲).

امام علی (علیه السلام): «إِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ مَتَّعُوا النَّاسَ الْحَقَّ فَاسْتَرَوْهُ، وَأَخَذُوهُمْ بِالْبَاطِلِ فَاقْتَدَوْهُ؛ امام علی (علیه السلام): پیشینیان شما از این رو به هلاکت در افتادند که مردمان را از حق باز داشتند و آنان [با رشوه] آن را خریدند و آنان را به ارتکاب باطل و نادرستی وا داشتند و مردم هم از آن پیروی کردند» (سیدرضی، ۱۳۸۵، ج ۷۹)؛

- آزار مؤمنین: رسول الله ﷺ: «مَنْ آذَى مُؤْمِنًا فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَهُوَ مُلْعُونٌ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالزَّبُورِ وَالْفُرْقَانِ؛ هر که مؤمنی را آزار کند، مرا آزار کرده، هر که مرا آزار کند، خدا را آزار کرده، هر که خدا را آزار کند، در تورات و انجیل و زبور و فرقان لعنت شده است» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۳۶۸)؛

- رباخواری: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ؛ و آن سودی که شما به رسم ربا دادید که بر اموال مردم ربا خوار بیفزائید نزد خدا هرگز نیفزاید» (روم، ۳۹).

- تملق و چاپلوسی: امام علی (علیه السلام): «الْثَّنَاءُ بِأَكْثَرٍ مِنَ الْاسْتِحْقَاقِ مَلَقٌ وَالتَّقْصِيرُ عَنِ الْاسْتِحْقَاقِ

عِیٌّ أَوْ حَسَدٌ؛ تعریف بیش از استحقاق، چالپوسی و کمتر از استحقاق، از ناتوانی در سخن و یا حسد است» (سیدرضی، ۱۳۸۵، ص ۵۳۵، ح ۳۴۷).

- تحقیر: قال رسول الله ﷺ: «لَا يَزِرَانُ أَحَدَكُمْ بِأَحَدٍ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيُّهُمُ وَلِيُّ اللَّهِ؛ پیامبر اکرم ﷺ فرمود: هیچ یک از شما نباید احدی از بندگان خدا را خوار و بی مقدار شمارد؛ زیرا نمی داند که کدام یک از آنها دوست و ولی خداست» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۵، ص ۱۴۷)؛
- منت گذاشتن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همانند آن کس که اموال خود را از روی ریا و خودنمایی انفاق می کند و به خدا و روز قیامت ایمان ندارد، صدقه‌ها و کارهای خویش را به منت نهادن و آزار رسانیدن باطل مکنید» (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۸۹)؛

- خلف وعده: امام علی (علیه السلام): «وَ إِيَّاكَ ... أَنْ تَعِدَّهُمْ فَتَتَّبِعَ مَوْعِدَكَ بِخُلْفِكَ ... الْخُلْفَ يُوْجِبُ الْمَقْتَّ عِنْدَ اللَّهِ وَ النَّاسِ؛ پرهیز از خلف وعده که آن موجب نفرت خدا و مردم از تو می شود. و طبیعتاً نفرت بر رونق و توسعه اثر مستقیم دارد» (سیدرضی، ۱۳۸۵، ص ۴۴۴، نامه ۵۳)؛
- پرهیز از قبول هدیه و حق العمل: عنه ﷺ: «مَنْ شَفَعَ لِأَخِيهِ شَفَاعَةً فَأَهْدَى لَهُ هَدِيَّةً عَلَيْهَا فَقبلَهَا مِنْهُ، فَقَدْ أَتَى بِأَبَا عَظِيمَا مِنْ أَبْوَابِ الرَّبِّ؛ // ترجمه روایت //» (متقی هندی، ۱۳۷۷، ح ۱۵۰۷).

- عدم بخشش از بیت المال: «السَّخَاءُ أَنْ تَكُونَ بِمَالِكَ مُتَبَرِّعًا وَعَنْ مَالِ غَيْرِكَ مُتَوَرِّعًا؛ امام علی (علیه السلام): بخشندگی آن است که مال خود را بذل و بخشش کنی و در برابر ثروت دیگران پارسایی نشان دهی» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۹، ص ۱۸۵)؛
- ادای دین نکردن: قال رسول الله ﷺ: «مَا مِنْ عَبْدٍ كَانَتْ لَهُ نِيَّةٌ فِي آدَاءِ دَيْنِهِ إِلَّا كَانَ لَهُ مِنَ اللَّهِ عَوْنٌ؛ بنده‌ای که نیت ادای دین خویش را داشته باشد حتماً مورد عنایت و پشتیبایی خداوند متعال قرار می گیرد» (پاینده، ۱۳۶۴، ح ۲۶۸۵).

۴. آثار و برکات معنوی کسب و کار و معاملات اقتصادی حلال

- تندرستی و سلامت: رسول اکرم ﷺ می فرماید: «العافية عشرة أجزاء، تسعة في طلب المعيشة، و جزء في سائر الاشياء؛ سلامتی و تندرستی ۱۰ جزء دارد که ۹ جزء آن در کار و تلاش برای کسب درآمد جهت هزینه‌های زندگی است و یک بخش آن در دیگر امور است» (متقی هندی، ۱۳۷۷، ج ۴ و ۶، ح ۹۲۰۸)؛

- ایجاد آرامش و نشاط: امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «مَنْ لَمْ يَسْتَحْ مِنْ طَلَبِ الْمَعَاشِ حَقَّتْ مَوْتُهُ وَ رَخِيَ بَالُهُ وَ نَعِمَ عِيَالُهُ؛ کسی که از کارکردن، عارش نشده و خجالت نکشیده و حیاء نکند، هزینه‌هایش

سبک شده و فکرش از مشکلات آسوده و راحت می‌گردد، خانواده و عائله‌اش از نعمت‌ها برخوردار گشته و به روزی خودشان می‌رسند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۷، باب ۱، ح ۲۸).

- **سربلندی و احساس شخصیت:** اگر کسی کار و تلاش بکند، هم عزیز و سربلند می‌شود و هم احساس شخصیت می‌کند؛ وگرنه ننگ سؤال از دیگران عزت نفس او را از بین خواهد برد. حضرت مسلمانان را بر تمکن مالی و بی‌نیازی به دیگران تشویق و ترغیب می‌کند و تحقق این امر را در کار و تلاش معرفی می‌نماید و انجام کارهای سخت و طاقت‌فرسا را بهتر از کمک‌گرفتن از افراد می‌داند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «اطلبوا الحوائج بعزة الأَنْفُس؛ خواسته‌های خود را با عزت نفس طلب کنید» (مجلسی، ج ۵۶، ص ۴۱).

- **تحکیم دین داری و کسب تقوای الهی:** خداوند متعال با در اختیار قرار دادن وسایل و ابزارها، راه کمال و ترقی را برای بشر هموار کرده است. یکی از راه‌هایی که می‌تواند برای انسان در مسیر رسیدن به کمال معنوی و تعالی و پیشرفت فردی کمک بکند و موجب تحکیم پایه‌های دین داری و کسب تقوای الهی شود، کار و تلاش و تولید است که عزت و کرامت انسانی را حفظ می‌کند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ الْعَتِي؛ بهترین کمک‌کار برای انسان در رسیدن به طاعت خدای تبارک و تعالی، همان احساس بی‌نیازی از دیگران است» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۷۱).

- **حفظ و بقای اسلام و مسلمین:** امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ مِنْ بَقَاءِ الْمُسْلِمِينَ وَبَقَاءِ الْإِسْلَامِ أَنْ تَصِيرَ الْأَمْوَالُ عِنْدَ مَنْ يَعْرِفُ فِيهَا الْحَقَّ وَيَضَعُ فِيهَا الْمَعْرُوفَ وَإِنَّ مِنْ فَنَاءِ الْإِسْلَامِ وَفَنَاءِ الْمُسْلِمِينَ أَنْ تَصِيرَ الْأَمْوَالُ فِي أَيْدِي مَنْ لَا يَعْرِفُ فِيهَا الْحَقَّ وَلَا يَضَعُ فِيهَا الْمَعْرُوفَ؛ به درستی که یکی از راه‌های بقای اسلام و مسلمین این است که اموال جامعه و سازماندهی امور اقتصادی آن به عهده کسانی باشد که حق را درست شناخته و بدان پایبند بوده و خوب عمل می‌کنند. و از راه‌های از بین رفتن عزت اسلام و مسلمانان، آن است که اموال جامعه و سازماندهی امور اقتصادی آن در دست کسانی قرار گیرد که حق را نشناخته‌اند و به شایستگی عمل نمی‌کنند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۹، ح ۳۹).

- **رحمت الهی و رهایی از عذاب قیامت:** رسول گرامی اسلام می‌فرماید: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ بِالرَّحْمَةِ ثُمَّ لَا يَعْذَبُهُ أَبَدًا؛ هرکس از زحمت و دسترنج خود بخورد، خدای متعال در روز قیامت با نظر رحمت به وی نگاه می‌کند و هیچ‌گاه عذاب نمی‌شود» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۱۰، ح ۴۰).

- **مستقر شدن در زیر سایه عرش الهی:** از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «تَحْتَ ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلٌ خَرَجَ ضَارِبًا فِي الْأَرْضِ يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ يَكْتَفِي بِهِ نَفْسَهُ وَيَعُوذُ عَلَى عِيَالِهِ؛ روز قیامت، روزی است که هیچ سایه‌ای جز سایه الهی نیست. مردی که برای تأمین معاش و زندگی از خانه‌اش خارج شود و بر روی زمین حرکت بکند و برای به دست آوردن روزی خود و فضل

الهی تلاش و فعالیت نماید؛ تا بدین طریق خودش را حفظ و نگاهدارد و به عائله‌اش رسیدگی کند، تحت سایه عرش الهی قرار می‌گیرد» (محدث نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۳، ص ۱۳، ح ۱۴۵۸۶).

- قرار گرفتن در زمره انبیاء الهی: حضرت رسول ﷺ فرمود: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ يَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي عِدَادِ الْأَنْبِيَاءِ وَيَأْخُذُ ثَوَابَ الْأَنْبِيَاءِ؛ هر کس از زحمت و دسترنج خودش بخورد، در روز قیامت در زمره انبیاء قرار می‌گیرد و ثواب و پاداش انبیاء را دریافت می‌کند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۱۰، ح ۴۲).

- شایستگی ورود از تمام درهای بهشت: انسان‌های بهشتی در روز قیامت، به فراخور کردارشان، هر کدام از درب خاصی وارد بهشت می‌شوند، اما تمام درب‌های هشت‌گانه بهشت، به روی کسانی که به کسب و کار حلال مشغول هستند، گشوده می‌شود. پیامبر رحمت فرمود: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ حَلَالًا فَتُفْتَحَ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ؛ هر کس از زحمت و دسترنج حلال خود بخورد، به روی او تمام درهای بهشت گشوده می‌شود، از هر کدام آنها می‌تواند داخل بهشت شود» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۱۰، ح ۴۱).

- آموزش گناهان: برخی از گناهان به‌گونه‌ای هستند که حتی نماز و روزه و صدقه بر مستمندان هم نمی‌توانند آنها را بپوشاند و فقط رنجی که انسان به واسطه کسب و کار و تأمین مخارج زندگی متحمل می‌شود، کفاره آن گناهان است. رسول اکرم ﷺ می‌فرماید: «إِنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبًا لَا يَكْفُرُهَا صَلَاةٌ وَلَا صَدَقَةٌ وَلَا صَوْمٌ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَمَا يَكْفُرُهَا؟ قَالَ: الْهُمُومُ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ؛ همانا پاره‌ای از گناهان، گناهایی هستند که نه نماز خواندن، و نه روزه گرفتن، و نه صدقه‌دادن نمی‌تواند آنها را بپوشاند. گفته شد: یا رسول‌الله! پس چه چیزی می‌تواند آنها را بپوشاند؟ حضرت در پاسخ فرمود: هم و غم‌ها، سختی‌ها و ناراحتی‌هایی که انسان در جهت تأمین مخارج زندگی می‌کشد، می‌تواند آنها را بپوشاند» (معزی ملایری، ۱۳۴۰، ج ۲۲، ص ۳۵).

- نگاه رحیمانه الهی: پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «مَا أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ بِالرَّحْمَةِ ثُمَّ لَا يَعْذِبُهُ أَبَدًا؛ کسی که از دسترنج خویش بهره‌مند گردد، مورد رحمت خداوند قرار گرفته و هرگز او را عذاب نمی‌کند» (معزی ملایری، ۱۳۴۰، ج ۲۲، ص ۳۵).

- استغفار فرشتگان الهی: رسول خدا ﷺ فرمود: «مَنْ أَكَلَ الْحَلَالَ قَالَ عَلَى رَأْسِهِ مَلَكٌ يَسْتَغْفِرُ لَهُ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ أَكْلِهِ؛ هر کس از کسب حلال غذایی تهیه کند و بخورد، فرشته‌ای بر بالای سر او می‌ایستد و تا وقتی که خوردنش را تمام کند، از خدا برای او طلب بخشش می‌کند» (قمی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۱۹).

- جلب محبت پیامبر اکرم ﷺ: در روایت آمده است: «إِنْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا أَقْبَلَ مِنْ غَزْوَةٍ

تبوک استقبله سعد الانصاری فصافحه النبي ﷺ ثم قال له: ما هذا الذي اكبت يديك؟ فقال: يا رسول الله اضر ب بالمر لمسحاه فانفقه على عيال. فقبل يده رسول الله ﷺ و قال: هذه يد لامتسها النار؛ زمانی که رسول خدا ﷺ از جنگ تبوک باز می‌گشت، سعد انصاری به استقبال آن حضرت رفت و ایشان با او مصافحه نمود (دست داد) و سپس فرمود: چه چیزی باعث زبری و پینه دست تو شده است؟ عرض کرد: ای رسول خدا! من با بیل در زمین سخت کار می‌کنم تا اینکه مخارج زندگی خانواده‌ام را تأمین نمایم. رسول خدا ﷺ دست او را بوسید و فرمود: این دستی است که آتش به آن نمی‌رسد» (ابن اثیر، [بی تا]، ج ۲، ص ۲۷۹).

- خشنودی خداوند: رضایت و خشنودی خدا از نتایج کار در دنیا است. حضرت رسول ﷺ می‌فرماید: «من امسى وانى من طلب الحلال بات مغفورا له أصبح والله عنه راض؛ کسی که روز را به پایان رساند در حال خستگی از به دست آوردن روزی حلال، آمرزیده شده و در حالی صبح می‌کند که خداوند از او خشنود می‌باشد» (فیض کاشانی، ۱۴۲۸، ج ۱۰۳، ص ۱۰).

- حشر با پیامبران: پیامبر ﷺ فرمود: «من كان في مصر من الامصار، يسعى على عياله في عسرة او يسرة جاء يوم القيامة مع النبيين؛ هرکس در هر شهری از شهرها که زندگی می‌کند، اگر برای اداره مخارج خانواده خود - چه در سختی و چه در آسانی - تلاش کند، روز قیامت با پیامبران محشور می‌شود» (متقی هندی، ۱۳۷۷، ج ۱۶، ص ۲۸۲-۲۸۳).

- گشایش درب‌های بهشت: انسان‌ها در قیامت به فراخور اعمالشان مجاز هستند هر کدام از دربی خاص وارد بهشت شوند، اما بعضی هستند که هر دربی را که بخواهند می‌توانند برای ورود انتخاب نمایند، که از جمله آنان کارگرانی هستند که در این دنیا با روشی صحیح به کار پرداخته و با روزی حلال ارتزاق نموده‌اند. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ حَلَالًا فَتَبَّحَ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ؛ کسی که از دسترنج حلال خود استفاده کند، درهای بهشت به روی او باز شده و از هر دری که خواست وارد می‌شود» (معزی ملایری، ۱۳۴۰، ج ۲۲، ص ۱۷۹).

- عبور سریع از صراط: هموار شدن راه عبور انسان از صراط در قیامت، نتیجه فعالیت و کار در دنیاست. رسول اکرم ﷺ می‌فرماید: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ مَرَّ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبُرْقِ الْخَاطِفِ؛ کسی که از دسترنج حلال خود ارتزاق نماید، برق‌آسا از پل صراط عبور می‌کند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۰۳، ص ۹).

- استقرار در سایه عرش الهی: کسی که کار و تلاش می‌کند، در روز قیامت در زیر سایه عرش الهی است. روایت می‌فرماید: «تَحْتِ ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلٌ خَرَجَ صَارِبًا فِي الْأَرْضِ يُطَلَّبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ يَكْفُ بِهِ نَفْسَهُ وَيَعُودُ عَلَى عِيَالِهِ؛ روز قیامت، سایه عرش الهی بر سر آن کسی قرار می‌گیرد که برای تأمین مخارج زندگی خود و عائله‌اش از خانه خارج شده و با تکیه بر

عنایت خداوندی در روی زمین به جستجو و تلاش پرداخته و به سوی خانواده‌اش برمی‌گردد» (معزی ملایری، ۱۳۴۰، ج ۲۲، ص ۳۳).

- دستیابی به نعمت‌های اخروی: جابر از ملاقات رسول خدا ﷺ با حضرت زهرا (علیها السلام) چنین نقل می‌کند: «إن رسول الله ﷺ رأى على فاطمة (علیها السلام) كساء من أوبار إبل و هي تطحن فبکی وقال: يا فاطمة اصبري على مرارة الدنيا لنعيم الآخرة غدا؛ رسول خدا ﷺ فاطمه زهرا (علیها السلام) را در حالتی مشاهده فرمود که خود را با عبایی از کرک شتر پوشانده و آرد درست می‌کند. آن حضرت گریه نموده و فرمود: ای فاطمه! بر سختی‌های دنیا به خاطر رسیدن به نعمت‌های فراوان فردای قیامت صبر کن» (فیروزآبادی، ۱۳۹۲، ج ۳، ص ۱۶۷).

- نورانیت در قیامت: پیامبر ﷺ در مدح کسانی که در پی کسب روزی برای رفع نیازهای مادی خود هستند، در تعبیری بسیار زیبا کارگر را در روز قیامت چون ماه شب چهارده دانسته و فرمود: «مَنْ طَلَبَ الرِّزْقَ فِي الدُّنْيَا اسْتِغْفَافًا عَنِ النَّاسِ وَ تَوْسِيْعًا عَلَى أَهْلِهِ وَ تَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ وَجْهُهُ مِثْلُ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؛ هرکس از راه حلال روزی خود را در دنیا طلب کند و هدفش از کار، درخواست نکردن از مردم، گشایش بر خانواده و دلجویی و کمک به همسایه باشد، خداوند را به چهره‌ای چون ماه شب چهارده (درخشانده و جذاب) دیدار خواهد کرد» (فیض کاشانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۱۴۰).

- اقتدار در دنیا: حضرت امیر (علیه السلام) فرمود: «من يعمل يزدد قوة؛ هرکس کار کند، توان و قدرت او افزون می‌شود» (آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۲).

«مَنْ قَصَرَ فِي الْعَمَلِ ابْتُلِيَ بِالْهَمِّ؛ هرکس در کار و عمل کوتاهی کند، سستی و ناتوانی او افزوده می‌شود» (سیدرضی، ۱۳۸۵، حکمت ۱۲۷).

۵. پیامدهای منفی عدم اهتمام به کسب و کار حلال

- مبعوض خدا و ائمه (علیهم السلام) بودن: امام محمدباقر (علیه السلام) فرمود: حضرت موسی بن عمران (علیه السلام) به خدای سبحان عرض کرد: «يا رَبِّ أَيَّ عِبَادِكَ أَبْغَضُ إِلَيْكَ قَالَ حَيْفَةُ بِاللَّيْلِ بَطَّالٌ بِالنَّهَارِ؛ ای پروردگار من! کدامین بنده از بندگان تو در نزد تو مبعوض‌ترین است؟ خدای متعال فرمود: آن کسی که شب‌ها چون مرداری در بستر خفته و روزها را به بطالت و بیکاری و تبلی می‌گذرانند» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۷۳، ص ۱۸، ح ۸).

- عدم استجاب دعا: امام جعفر صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «عَنِ النَّبِيِّ ﷺ إِنَّ أَصْغَفًا مِنْ أُمَّتِي لَا يَسْتَجَابُ لَهُمْ ... رَجُلٌ يَشْعُدُ فِي بَيْتِهِ وَ يَشْوُلُ رَبَّ ارْزُقْنِي وَ لَا يَخْرُجُ وَ لَا يَطْلُبُ الرِّزْقَ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ عَبْدِي أَلَمْ أَجْعَلْ لَكَ السَّبِيلَ إِلَى الطَّلَبِ وَ الصَّرْبِ فِي الْأَرْضِ بِجَوَارِحِ صَحِيحَةٍ؛

از نبی مکرم اسلام ﷺ چنین رسیده است که فرمود: گروه‌هایی از امت من دعایشان مستجاب نمی‌شود...، مردی که در خانه می‌نشیند و می‌گوید: خدایا، روزی مرا برسان! در حالی که از خانه بیرون نمی‌رود و روزی را جستجو نمی‌کند، خداوند به چنین بنده‌ای می‌فرماید: ای بنده من! مگر برای تو راهی به سوی طلب روزی و تصرف در زمین با جوارح و اعضای صحیح قرار ندادم، تا از نیروی بدنی و سلامت اعضاء و جوارح استفاده بکنی و در زمین کار بکنی و با کار و تلاش و فعالیت روزی خود را به دست آوری؟!» (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۴، ج ۵، ص ۴۹۳).

- سربار جامعه بودن: بیکاری و ترک تلاش و فعالیت موجب می‌شود که انسان گل و سربار جامعه شده و از رحمت حضرت باری تعالی دور بماند؛ زیرا در دین مبین اسلام، این صفت مذموم شمرده شده و سبب دوری از رحمت الهی می‌شود.

پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «مَلْعُونٌ مَنْ أَلْقَى كَلْمَهُ عَلَى النَّاسِ؛ هرکس بار زندگی‌اش را بر دوش دیگران بیاندازد و سربار جامعه و مردم شود، از رحمت الهی دور است» (حر عاملی، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۱۸).

- آلودگی به فساد: امام علی (علیه السلام) فرمود: «إِنْ يَكُنِ الشُّغْلُ مَجْهَدَةً فَاتَّصَلَ الْفِرَاقُ مُمْسَدَةً؛ اگر شغل داشتن و کارکردن زحمت دارد و نیازمند به بذل جهد است، پس فراغت و بیکاری مدام نیز، مفسده دارد و فسادآور است» (حر عاملی، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۱۸).

- تضعیف پایگاه اجتماعی: بیکاری سبب می‌شود که انسان وجهه اجتماعی را از دست بدهد و بی اعتبار شود.

معاذ بن کثیر که لباس فروش بود می‌گوید: به امام جعفر صادق (علیه السلام) عرض کردم: «إِنِّي قَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَدَعَ السُّوقَ وَ فِي يَدِي شَيْءٌ قَالَ إِذَا يَسْقُطَ رَأْيِكَ وَ لَا يَسْتَعَانَ بِكَ عَلَى شَيْءٍ؛ اکنون که پولی پس انداز کردم، تصمیم گرفتم که کار در بازار را ترک بکنم؟ حضرت فرمود: این کار و تصمیم سبب می‌شود که اعتبار تو از دستت برود و از تو برای انجام چیزی کمک و استعانت نخواهند» (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۱۴۹، ح ۱۰).

جدول (۱): دسته‌بندی مؤلفه‌ها و شاخص‌های بعد حرفه‌ای کسب و کار (مستخرج از آیات و روایات)

محورها و معیارهای اصلی کسب و کار مبتنی بر منابع دینی	عوامل و موانع		آثار و نتایج
	عوامل مؤثر در تولید ثروت و روزی حلال	موانع تولید ثروت و روزی حلال	آثار معنوی و نتایج مثبت کسب و کار حلال
۱. آداب کسب و کار	۱. حسن خلق و رفتار نیکو	۱. رعایت نکردن حقوق دیگران	۱. مبعوض خدا و ائمه <small>علیهم‌السلام</small> بودن
۲. اهمیت کسب و کار	۲. نرم‌خویی	۲. دروغ‌گویی	۲. عدم استجابات دعا
۳. پاک‌دستی در کسب و کار	۳. حسن نیت	۳. تنبلی و سستی	۳. سر بار جامعه بودن
۴. توسعه سرمایه‌گذاری سالم	۴. صدقه و رفتار نیک	۴. رشوه‌خواری	۴. آلودگی به فساد
۵. امنیت اقتصادی در کسب و کار	۵. امانتداری	۵. آزار مؤمنین	۵. تضعیف پایگاه اجتماعی
۶. مراعات حلال و حرام در کسب و کار	۶. مساعدت مالی	۶. رباخواری	۶. رحمت الهی و رهایی از عذاب قیامت
۷. احتراز از فقر اقتصادی	۷. طهارت ظاهری	۷. تملق و چاپلوسی	۷. مستقر شدن در زیر سایه عرش الهی
۸. ثروت‌اندوزی مذموم	۸. نیت خیر	۸. تحقیر	۸. فرار گرفتن در زمره انبیاء الهی
۹. همت مضاعف	۹. منت گذاشتن	۹. منت گذاشتن	۹. شایستگی ورود به بهشت
۱۰. احتراز از سستی و تنبلی	۱۰. خلف وعده	۱۰. خلف وعده	۱۰. آمرزش گناهان
۱۱. تعاون و همیاری اقتصادی	۱۱. پرهیز از قبول هلیه و حق‌العمل	۱۱. پرهیز از قبول هلیه و حق‌العمل	۱۱. نگاه رحیمانه الهی
	۱۲. عدم بخشش از بیت‌المال	۱۲. عدم بخشش از بیت‌المال	۱۲. استغفار فرشتگان الهی
	۱۳. ادای دین نکردن	۱۳. ادای دین نکردن	۱۳. جلب محبت پیامبر اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small>
			۱۴. خشنودی خداوند
			۱۵. حشر با پیامبران
			۱۶. گشایش درب‌های بهشت
			۱۷. عبور سریع از صراط
			۱۸. استقرار در سایه عرش الهی
			۱۹. دستیابی به نعمت‌های اخروی
			۲۰. نورانیت در قیامت
			۲۱. اقتدار در دنیا

ج) سخنان و تدابیر مقام معظم رهبری مدظله‌العالی مرتب با اقتصاد مقاومتی و فرهنگ حرفه‌ای کسب و کار

در این قسمت مروری اجمالی بر فرازهایی از سخنان مقام معظم رهبری مدظله‌العالی که با کارگزاران و مدیران ارشد نظام به‌طور عام و مسئولان حوزه اقتصادی، پولی، بازرگانی و صنعتی به‌طور خاص در رابطه با اقتصاد مقاومتی داشتند، می‌شود.

۱. حمایت از بانکداری اسلامی: وقتی شما می‌توانید بر پایه الگوی مالی اسلام، کار عظیمی را که چنین گستره بزرگی دارد به پیش ببرید، این خود نوعی ترویج اسلام و عزت بخشیدن به آن است؛ لذا ما از پیشرفت این مرکز مالی و صندوق بین‌المللی اسلامی حمایت می‌کنیم و آن را برای دنیای اسلام و برای اسلام مفید می‌دانیم. آنچه مهم است این است که اگر دنیای اسلام با ظرفیت‌های فراوانی که دارد، سر و سامانی به اقتصاد خود ندهد، در این حرکت اقتصادی جهانی، بلاشک طعمه دیگران خواهد شد (۱۳۸۳/۶/۲۵)؛

۲. ایفای نقش مؤثر بانک‌ها در اقتصاد مقاومتی: توصیه مهم در زمینه اقتصاد مقاومتی، یکی توصیه به بانک‌ها است: بانک‌ها باید نقش ایفا کنند، باید خودشان را تطبیق دهند با مواد سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و برنامه‌ریزی‌های دولت در این زمینه؛ و می‌توانند نقش ایفا کنند، نقش مثبت؛ البته نقش منفی هم می‌توانند (۱۳۹۳/۰۴/۱۶)؛

۳. اقتصاد مقاومتی عامل استحکام ساخت اقتصادی: اقتصاد مقاومتی یعنی ما بنای اقتصادی کشور را جوری تنظیم کنیم و ترتیب بدهیم که تکانه‌های جهانی در آن اثر نگذارد. اگر در کشور اقتصاد مقاومتی باشد، هیچ کدام از این تکانه‌های بین‌المللی نمی‌تواند به زندگی مردم آسیب وارد کند. اقتصاد مقاومتی یعنی این؛ یعنی در داخل کشور، ساخت اقتصادی و بنای اقتصادی جوری باشد که از نیروهای مردم استفاده بشود (۱۳۹۳/۱۱/۲۹)؛

۴. تکیه بر ظرفیت‌های داخلی: اقتصاد مقاومتی یعنی ما اگر به نیروی داخلی، به ابتکار جوان‌ها، به فعالیت ذهن‌ها و بازوها در داخل، تکیه کنیم و اعتماد کنیم، از فخر و منت دشمنان خارجی، خودمان را رها خواهیم کرد؛ راه درست این است. معنای اقتصاد مقاومتی این است که ما نگاه کنیم، ظرفیت‌های بی‌پایانی را که در داخل هست جستجو کنیم، شناسایی کنیم، با برنامه‌ریزی درست و صحیح این ظرفیت‌ها را فعال کنیم، این استعدادها به کار گرفته بشوند (۱۳۹۳/۰۲/۲۳)؛

۵. حمایت از تولید داخلی: ستون فقرات اقتصاد مقاومتی تولید داخلی است. تولید داخلی اگر بخواهد رونق پیدا بکند یقیناً باید، هم به آن کمک تزریق بشود، هم از چیزهایی که مانع رشد آن است جلوگیری بشود، هم برای محصولات، بازار به وجود بیاید، هم واردات محصولات مشابه به یک نحوی کنترل بشود (۱۳۹۳/۲/۱۰)؛

۶. مدیریت مصرف و پرهیز از اسراف: مسئله مدیریت مصرف، یکی از ارکان اقتصاد مقاومتی است؛ یعنی مصرف متعادل و پرهیز از اسراف و تبذیر. هم دستگاه‌های دولتی، هم دستگاه‌های غیر دولتی، هم آحاد مردم و خانواده‌ها باید به این مسئله توجه کنند؛ که این واقعاً جهاد است. امروز پرهیز از اسراف و ملاحظه تعادل در مصرف، بلاشک در مقابل دشمن یک حرکت جهادی است؛ انسان می‌تواند ادعا کند که این اجر جهاد فی سبیل الله را دارد (۱۳۹۱/۰۵/۳)؛

۷. رویکرد جهادی به اقتصاد: کسی خیال نکند که جهاد - همان جهاد مسلحانه را می‌گوییم؛ نه جهاد علمی و مالی و اقتصادی و جهاد در سنگر سازندگی که همه در جای خود محفوظند و فضیلت دارند - تمام شده است. البته فضیلت جهاد مسلحانه با فضیلت‌های دیگر قابل مقایسه نیست (۱۳۷۳/۶/۲۹)؛

۸. سازندگی و رونق اقتصادی مستمر: سازندگی به معنای ایجاد فرصت‌های جدید و رونق اقتصادی است؛ اما ممکن است فقر هم در گوشه‌ای از جامعه باقی بماند. البته اگر سازندگی ادامه پیدا کند، به تدریج فقر را از بین خواهد برد؛ اما این طور نیست که تلاش برای سازندگی، در همان مقدمات کار، به معنای نابود کردن فقر باشد. سازندگی باید استمرار پیدا کند؛ وقتی استمرار پیدا کرد، به تدریج فقر هم برطرف خواهد شد (۱۳۷۹/۱۲/۲۲)؛

۹. مدیریت و میدان دادن به سرمایه‌های مردم: پیشقراول توسعه اقتصادی کشور، بخش صنعت است. بخش صنعت را باید با تدبیر، مدیریت و امکان دادن و میدان دادن به سرمایه‌های مردم - که بتوانند در بخش صنعت سرمایه‌گذاری کنند - پیش برد. ما این را در سیاست‌ها هم آورده‌ایم. این اقدام باید به دور از هرگونه حرکت امتیازجویانه و امتیازخواهانه باشد (۱۳۸۰/۰۴/۱۰)؛

۱۰. شناسایی نقاط دچار آسیب در گردش مالی و اقتصادی: بخش‌های مختلف نظارتی در سه قوه از قبیل سازمان بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات و وزارت اطلاعات باید با همکاری صمیمانه، نقاط دچار آسیب در گردش مالی و اقتصادی کشور را به درستی شناسایی کنند و محاکم قضایی و نیز مسئولان آسیب‌زدایی در هر مورد را یاری رسانند (۱۳۸۰/۰۲/۱۰)؛

۱۱. کمک به ارتقاء کیفیت محصولات داخلی: اگر اهمیت می‌دهیم به صنعت داخلی - حالا در زمینه خودرو که فعلاً محل کلام ماست و یا زمینه‌های دیگر - بایستی سیاست تعدیل بازرگانی خودمان را در این زمینه حتماً تنظیم کنیم. یعنی واردات بی‌رویه قطعاً ضرر خواهد زد. دستگاه‌های سیاست‌گذار کشور و کسانی که سیاست‌های اجرایی را تنظیم می‌کنند، به این نکته باید توجه کنند. فراوانی و ارزانی چیز خیلی خوبی است، اما از آن مهم‌تر و بهتر، رشد صنعت داخلی است؛ قوام گرفتن صنعت داخلی است (۱۳۸۹/۱/۱)؛

۱۲. تأمین بازار صادراتی برای صنایع: یک مسئله مهم در باب صنایع ما و از جمله حالا

صنعت خودرو، همین مسئله صادرات است. دستگاه‌های گوناگون دولتی باید تلاش بکنند تا بازار صادراتی را تأمین بکنند. این یکی از آن کارهای بسیار حساس، بسیار هنرمندانه و مبتنی بر تلاش‌های متنوع و مرکب چند جانبه است (۱۳۸۹/۱/۱)؛

۱۳. کمک به افزایش ثروت ملی: ما ثروت، منابع طبیعی و تولیدات داخلی زیاد داریم. امکانات تولید ثروت در داخل کشور، خیلی زیاد است. روزی به خاطر جنگ، این کارها عملی نبود، ولی بحمدالله امروز عملی است. باید هم انجام گیرد و انجام دهند. دولت هم این کار را می‌کند، باید هم بکند (۱۳۷۵/۰۱/۰۴)؛

۱۴. همفکری در زمینه تولید و رفع موانع آن: در زمینه‌های کار اقتصادی، عمده تلاش را باید روی تولید برد. اساس مسئله، تولید است. ببینید در کدام نقطه از مجموعه مقررات کشور مزاحم با تولید وجود دارد، آن را علاج کنید (۱۳۸۲/۰۶/۰۵)؛

۱۵. حمایت از کارآفرینی و کارآفرینان: در کارهای اقتصادی و کارآفرینی، مهم در درجه اول این است که ما بدانیم می‌شود قدم برداشت. بعد از آنی که فهمیدیم اقدام، ممکن است، احساس کنیم که این اقدام یک وظیفه است؛ یک وظیفه عظیمی است (۱۳۸۹/۶/۱۶)؛

۱۶. برقراری امنیت اقتصادی: باید امنیت همه جانبه مورد توجه باشد؛ امنیت اجتماعی، امنیت اقتصادی، امنیت فرهنگی، امنیت آبرویی. مردم در نظام جمهوری اسلامی باید احساس کنند که جان و مال و فرزندان و ناموس و فکر و عقیده و سرمایه‌گذاری و فعالیت اقتصادی‌شان برخوردار از امنیت است (۱۳۸۰/۲/۲۸)؛

۱۷. مبارزه با فساد اقتصادی: گردآورندگان ثروت‌های نامشروع، زیاده‌خواهان، زیاده‌خواران و مفسدان اقتصادی نباید عرصه را بر کسانی تنگ کنند که یا سرمایه‌گذاری می‌کنند، یا کار می‌کنند، یا زحمت می‌کشند، یا درس می‌خوانند، یا علم را گسترش می‌دهند و درآمدی بسیار کمتر از آنها دارند. نظام باید با مفساد اقتصادی و با جریان فساد اقتصادی مبارزه کند؛ این وظیفه مجلس و دولت و قوه قضائیه است (۱۸۳/۴/۱۵)؛

۱۸. تشویق سرمایه‌گذاری سالم: فعال اقتصادی که با وجود خودش، با فکرش، با پولش، با سرمایه‌گذاری‌اش، با کارآفرینی‌اش دارد به کشور کمک می‌کند، باید مورد تشویق و تقدیر قرار بگیرد، و می‌گیرد. بنابراین مبارزه با مفساد اقتصادی حتماً یک رکن اساسی کار است که بایستی انجام بگیرد (۱۳۹۰/۵/۲۶)؛

۱۹. حمایت بدون تبعیض از فعالان اقتصادی: برای اینکه بتوانیم کشور را از لحاظ ثروت ملی به حد استغناء و بی‌نیازی برسانیم، باید سرمایه‌گذاری و فعالیت اقتصادی و تولید ثروت در معرض

انتخاب همهٔ آحاد فعال کشور قرار بگیرد؛ یعنی همه باید بتوانند در این زمینه فعالیت کنند. دولت باید از آن حمایت کند؛ قانون باید از آن حمایت کند (۱۳۸۵/۱۱/۳۰).

جدول (۲): مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی و ارزش‌های حرفه‌ای کسب و کار، مستخرج از سخنان مقام معظم رهبری

۱. حرکت جهادی در عرصه اقتصادی و اشتغال‌زایی	۲. حمایت از بانکداری اسلامی
۳. مدیریت و میدان دادن به سرمایه‌های مردم	۴. ایفای نقش مؤثر بانک‌ها در اقتصاد مقاومتی
۵. شناسایی نقاط دچار آسیب در گردش مالی و اقتصادی	۶. اقتصاد مقاومتی عامل استحکام ساخت اقتصادی
۷. کمک به ارتقاء کیفیت محصولات داخلی	۸. اقتصاد مقاومتی اصلی‌ترین عامل مواجهه با تحریم
۹. تأمین بازار صادراتی برای صنایع	۱۰. اقتصاد مقاومتی علاج مشکلات کشور
۱۱. سرمایه‌گذاری و افزایش ثروت ملی	۱۲. تکیه بر ظرفیت‌های داخلی
۱۳. همفکری در زمینه تولید و رفع موانع آن	۱۴. حمایت از تولید داخلی
۱۵. حمایت از کارآفرینی و کارآفرینان	۱۶. ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی
۱۷. برقراری امنیت اقتصادی	۱۸. الزامات و انتظارات سیاست‌های اقتصاد مقاومتی
۱۹. مبارزه با فساد اقتصادی	۲۰. آسیب‌های اقتصاد مقاومتی
۲۱. تشویق سرمایه‌گذاری سالم	۲۲. مدیریت مصرف و پرهیز از اسراف
۲۳. حمایت بدون تبعیض از فعالان اقتصادی	۲۴. رویکرد جهادی به اقتصاد
۲۵. سرمایه‌گذاری در طرح‌های تولیدی زاینده	۲۶. سازندگی و رونق اقتصادی مستمر

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای تحقیق

با توجه به اینکه عوامل، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگی مرتبط با موضوع تحقیق، که از منابع دینی (آیات، روایات، سخنان امام خمینی علیه السلام و تدابیر مقام معظم رهبری مدظله‌العالی)، احصاء شده است، حکم تکلیفی و یا حداقل جنبه ارشادی داشته و برای کلیه دستگاه‌ها و سازمان‌ها، لازم‌الاجتماع می‌باشد، بنابراین مجموعه شاخص‌ها در قالب جداول فوق دسته‌بندی گردیدند. براساس مطالعه صورت گرفته از منابع دینی، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط با موضوع تحقیق، مبتنی بر ملاحظات زیر احصاء گردیدند:

- مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که به‌طور مستقیم با ابعاد و ارزش‌های فرهنگ سازمانی مرتبط می‌باشند؛
- مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که بیشترین کاربرد را در اسناد مورد بررسی، داشته‌اند؛
- مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که از اهمیت زیادی نسبت به سایر عوامل دارند؛
- مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که از مزیت مشترک و عمومی بودن در اغلب نهادها، سازمان‌ها و دستگاه‌های ارزشی، برخوردارند؛
- معیارها و ویژگی‌های مرتبط با کسب و کار و اقتصاد مقاومتی؛
- برخی از مؤلفه‌های فرهنگی مقوم و تسهیل‌گر مدیریت جهادی؛
- برخی از مؤلفه‌های فرهنگی مقوم و تسهیل‌گر اقتصاد مقاومتی.

از آنجا که یکی از حلقه‌های گم شده فضای کسب و کار بازگشت به ظرفیت‌های کشور و درون‌زایی اقتصاد، بدون گره زدن آن به وعده وعیدها و معاهدات خارجی، با عمل به سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و با روحیه و عزم جهادی است، بنابراین در این تحقیق تلاش گردید تا از منظر دینی بر فعالیت‌های اقتصادی حوزه کسب و کار تأکید شود و متغیرها و عوامل دینی با رویکرد مدیریت جهادی این حوزه شناسایی و معرفی گردد. بر این اساس در این تحقیق، مؤلفه‌ها و شاخص‌های شناسایی شده در بخش مدیریت جهادی ۲۴ مورد، مؤلفه‌ها و معیارهای استخراج شده از آیات قرآن کریم و روایات و احادیث در بعد تخصصی و حرفه‌ای کسب و کار ۵۸ مورد و مؤلفه‌های ناظر بر اقتصاد مقاومتی مستخرج از بیانات مقام معظم رهبری مدظله‌العالی، ۲۶ مورد می‌باشد.

با توجه به یافته‌های تحقیق، با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی در حوزه کسب و کار و نیز کاربست سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، به منظور جهت‌گیری‌های صحیح و پویایی این حوزه پیشنهادها زیر ارائه می‌شود.

- رویکرد جهادی به اقتصاد، امری اجتناب‌ناپذیر است که ضروری است سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان این عرصه بر پیاده‌سازی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی مبتنی بر حرکت جهادی، اهتمام ویژه مبذول دارند؛
- یکی از عوامل مهم و حیاتی و به تعبیر صحیح‌تر، موتور محرکه اقتصاد پویا، ابتنای آن بر سرمایه انسانی جوان، با انگیزه و پر انرژی است که با فراهم کردن ورود آنها به این عرصه در کنار مقررات زدایی از نظام دیوان سالار، می‌توان به این حوزه تحرک بیشتر بخشید؛
- براساس یافته‌های تحقیق، تکیه بر ظرفیت‌های داخلی و حمایت از اشتغال‌زایی، کارآفرینی و کارآفرینان و تشویق سرمایه‌گذاری سالم، از جمله مؤلفه‌هایی است که در بیانات مقام معظم رهبری مدظله‌العالی برای دستیابی به ساخت مستحکم اقتصاد کشور، بر این مؤلفه‌ها تأکید مکرر شده است؛
- فرهنگ‌سازی در زمینه حمایت از تولید داخلی و کمک به ارتقاء کیفیت محصولات داخلی و خرید کالاهای ایرانی، از جمله اقدامات فرهنگی مهمی است که وظیفه نخبگان و صاحبان فکر و اندیشه و رسانه را سنگین‌تر می‌کند؛
- مبارزه با فساد و مفاسد اقتصادی، به‌عنوان شاه کلید قفل‌گره‌های کور اقتصادی و یکی از مهم‌ترین عامل رونق حوزه کسب و کار و زمینه‌ساز سلامت و شفافیت این عرصه می‌باشد که لازم است دست‌اندرکاران ذی‌ربط به‌ویژه دستگاه‌های نظارتی و قضایی بر این مهم پای فشرده و بدون اغماض با مفاسد و مفسدان اقتصادی برخورد قانونی نمایند؛

- ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی با رویکرد قناعت‌مندی و پرهیز از اسراف و تبذیر، عامل مؤثری در قطع وابستگی اقتصادی به بیگانگان و خودکفایی اقتصادی به شمار می‌آید که ضروری است در جهت تبدیل این مفاهیم به گفتمان غالب در سطح کشور، تلاش مضاعفی صورت گیرد؛

منابع

۱. آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶)، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، ج ۱، محقق: درایتی، مصطفی، مکتب الاعلام الاسلامی، قم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۲)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ج ۱، نویسنده: مترجم: انصاری محلاتی، محمدرضا، نسیم کوثر، قم.
۳. ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی (۱۳۶۳)، الامالی، ترجمه: شیخ محمدباقر کمره‌ای، قم: انتشارات کتابخانه اسلامیة.
۴. ابومحمد حسن حرانی یا حلبی، معروف به ابن شعبه (۱۳۸۹)، تُحْفُ الْعُقُول، قم: صالحان.
۵. ایران‌زاده، سلیمان (۱۳۷۷)، مدیریت فرهنگ سازمانی، تبریز، چاپ اول.
۶. بخشایش، فاطمه شهرزاد (۱۳۹۵)، «تحلیل چگونگی بهره‌گیری از الگوی مدیریت جهادی در ارتقاء کیفیت فعالیت‌ها و محصولات فرهنگی»، کتاب مجموعه مقالات سومین همایش ملی ارتقاء کیفیت آثار، فعالیت‌ها و محصولات فرهنگی، تهران: مؤسسه نشر شهر، ص ۳۷۱-۴۰۸.
۷. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۴)، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، تهران: جاویدان.
۸. جمال‌الدین محمد بن آقا حسین خوانساری اصفهانی (۱۳۸۳)، شرح غررالحکم ودررالکلم، للإمام أمير المؤمنين (عليه السلام)، ترجمه: هادی ربانی، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث.
۹. چپرا، عمر (۱۳۸۵)، آینده علم اقتصاد، چشم‌اندازی اسلامی، چاپ اول، ترجمه: شعبانی احمد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۱۰. حکیمی، محمدرضا؛ محمد حکیمی و علی حکیمی (۱۳۹۴)، الحیاه، ترجمه: احمد آرام، قم: انتشارات، دلیل ما.
۱۱. سلطانی، محمدرضا (پاییز و زمستان ۱۳۹۳)، «مدیریت جهادی، چالش‌ها و الزامات»، فصلنامه مدیریت اسلامی، سال ۲۲، شماره ۲، ص ۱-۱۰.
۱۲. شریف الرضی أبی الحسن محمد بن الحسین بن موسی بن محمد (۱۳۸۵)، نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم: پیام حق.
۱۳. شیخ حر عاملی (۱۳۸۶)، وسائل الشیعة، ترجمه: علی صحت، قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحدیث.

۱۴. عبدالعظیم بن عبد القوی المنذری زکی‌الدین (۲۰۰۳)، الترغیب والترهیب من الحدیث الشریف، المحقق: محمدناصرالدین الألبانی، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۵. علاء‌الدین علی بن حسام معروف به متقی هندی (۱۳۷۷)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث.
۱۶. فیروزآبادی، سیدمرتضی (۱۳۹۲ق)، فضائل الخمسة من الصحاح الستة و غيرها من الكتب المعتبرة، قم: دارالکتب الاسلامیه.
۱۷. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۲۸ق)، المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، قم: مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۸. قمی، شیخ عباس (۱۴۱۴ق)، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار مع تطبیق النصوص الواردة فیها علی بحار الأنوار، قم: اسوه.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۲ش)، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامی.
۲۰. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۳۶۵)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، محقق: محمدباقر محمودی، بیروت: دار احیاء التراث.
۲۱. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۲)، بحار الانوار، ترجمه سیدجواد علوی، تهران: دارالکتب اسلامیه.
۲۲. معزی ملایری، اسماعیل (۱۳۴۰)، جامع احادیث الشیعة فی احکام الشریعة، قم.
۲۳. مقنی زاده، محمدحسن (۱۳۷۷)، مدیریت جهادی (روحیه جهادی-فرهنگ جهادی)، تهران: اولین جشنواره شهید رجائی، همایش مشارکت کارکنان و نقش آن در پیشرفت امور سازمانی.
۲۴. نوری، میرزا حسین، مشهور به محدث نوری (۱۳۶۹)، مُستدرکُ الوسائل و مُستنبطُ المسائل، ترجمه: محمد محمدی ری شهری، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

- www.khamenei.ir
- www.leader.ir/langs/fa/
- www.imam-khomeini.ir/
- www.imam-khomeini.com/
- www.jamran.ir/

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی